

TOMASZ PALMIRSKI

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

‘SOCIETAS LEONINA’ W POGLĄDACH
WYBRANYCH PRZEDSTAWICIELI WCZESNEGO
‘USUS MODERNUM PANDECTARUM’

Societas był to kontrakt zawierany pomiędzy przynajmniej dwiema osobami, które wzajemnie zobowiązywały się do osiągnięcia wspólnego celu przy wykorzystaniu wnoszonych przez nie wkładów. Wkładami były głównie pieniądze oraz rzeczy, także przysługujące współnikom prawa, roszczenia wobec osób trzecich albo ich własne umiejętności oraz praca. Podział zysków i strat następował co do zasady wedle umowy (gdy brak było odnośnych postanowień, udziały współników były równe). Przy czym zabroniona była spółka, w której jeden współnik ponosił tylko straty, nie otrzymując żadnych zysków. Tego typu spółka nazywana była lwią spółką (*societas leonina*) i była ona nieważna¹.

¹ D. 17,2,29,2 (Ulp. 30 ad Sab.): *Aristo refert Cassium respondisse societatem talem coiri non posse, ut alter lucrum tantum, alter damnum sentiret, et hanc societatem leoninam solitum appellare: et nos consentimus talem societatem nullam esse, ut alter lucrum sentiret, alter vero nullum lucrum, sed damnum sentiret: iniquissimum enim genus societatis est, ex qua quis damnum, non etiam lucrum spectet*. Natomiast w nauce romanistycznej prezentowane są cztery główne definicje lwiej spółki. I tak, według pierwszej z nich *societas leonina* ma miejsce, gdy zgodnie z umową zysk przypada w udziale tylko jednemu ze współników, drugi zaś ponosi jedynie stratę. Według drugiej, gdy jedna z dwóch stron kontraktu zostaje wykluczona z zysku, a ten w całości przypada drugiemu. Z kolei, według trzeciej definicji, istota *societas leonina* zasadza się na tym, że spośród współników jeden ma mieć cały zysk. I w końcu, według czwartej definicji, lwia spółka to taka, która dopuszcza udział jednego współnika tylko w stratach,

Problematyką lwiej spółki i skutków zawartej w ten sposób umowy zajmowali się również przedstawiciele nowego kierunku badań nad prawem rzymskim, który pojawił się na początku XVII w. w Niemczech – *usus modernus pandectarum*. Charakteryzował się on nowocześniejszym stosowaniem – utożsamianych z prawem rzymskim jako takim – Pandektów (Digestów justyniańskich), odpowiednim do czasów (*mores hodierni*) – a więc przy uwzględnieniu licznych w Niemczech praw partykularnych. *Usus modernus* swoją nazwę zawdzięcza tytułowi sławnego podręcznika autorstwa, żyjącego w latach 1640-1710, Samuela Stryka, zatytułowanego *Specimen usus moderni Pandectarum* (trzy tomy wydane po raz pierwszy w latach 1690-1706)².

I tej właśnie problematyce poświęcony będzie niniejszy artykuł. Przy czym przedstawione w nim zostaną jedynie poglądy tych przedstawicieli

a nie w zysku. Co do odnośnej literatury zob. T. PALMIRSKI, 'Societas nummo uno'. Przyczynek do dziejów prawa rzymskiego na zachodzie Europy, [w:] 'Cui bono'? Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Annie Pikulskiej-Radomskiej, red. Ł.J. KORPOROWICZ, D. SKRZYWANEK-JAWORSKA, Łódź 2020, s. 426-427 przyp. 1-4. Ciekawy na tym polu jest pogląd prezentowany przez Antonio Guarino. Raz bowiem wspomniany autor stwierdza, że lwią spółką nazywa się każdy rodzaj spółki, w której jeden ze współników ma prawo zabrać dla siebie cały zysk, podczas kiedy drugi współnik lub pozostali współnicy (w spółce wieloosobowej) biorą na siebie wszystkie straty. Zob. A. GUARINO, *La società col Leone*, «Labeo» 18/1972, s. 72. Innym razem, że ma ona miejsce również wtedy, gdy udział w zysku jednego współnika znajduje się w wyraźnej dysproporcji do jego udziału w stracie lub świadczonych wkładów. Zob. A. GUARINO, *Diritto privato romano*¹⁰, Napoli 1994, s. 932. A zatem udział (nawet niewielki) w zysku nie wyklucza jeszcze przyjęcia nieważnej *societas leonina*. Podobnie jak Guarino również Alfons Bürge pojmuje lwią spółkę jaką taką, w której udział w zysku jednego współnika skłania się do zera, on jednak mimo to – częściowo lub w całości – partycypuje w stracie. Zob. A. BÜRGE, *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung*, Darmstadt 1999, s. 100.

² Zob. F. WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*², Göttingen 1967, s. 204-248; A. SÖLLNER, *Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Deutschland, Österreich, Niederlanden und der Schweiz*, [w:] *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, red. H. COING, II: *Neuere Zeit (1500-1800). Das Zeitalter des gemeinen Rechts*, 1: Wissenschaft, München 1976., s. 501-614; zob. też K. LUIG, *Struve Georg Adam (1619-1692)*, [w:] *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, red. M. STOLLEIS, München 1995, s. 592-593.

usus modernum pandectarum (umownie nazywam ten okres wczesnym), którzy swoją działalność prowadzili przed wydaniem wspomnianego wyżej dzieła.

* * *

Omówienie tematyki związanej z *societas leonina* wypada rozpocząć od żyjącego w latach 1575-1634(40?) profesora z Heidelbergu Reinera Bachoffa von Ehta (Reinhard Bachovius Echtius), jednego z prekursorów *usus modernus pandectarum*³. W pierwszym tomie wydanego w 1617 r. zbioru dysput rozróżnia on dwie formy nierówności, które mogą mieć miejsce w umowach spółki: prowadzącą do jej nieważności nierówność absolutną (*inaequalitas absoluta*) oraz dopuszczalną prawem nierówność ograniczoną (*inaequalitas limitata*). Według Bachoffa von Ehta *inaequalitas absoluta* zachodzi w trzech przypadkach. Po pierwsze wtedy, gdy jeden z dwóch współników otrzymuje cały zysk, a drugi ponosi całą stratę. Następnie – co jego zdaniem również znajduje uzasadnienie w D. 17,2,29,2 – jeśli jeden ze współników bez udziału w zysku i tak ponosi część strat⁴. I w końcu, absolutna nierówność ma miejsce również

³ Na jego temat zob. R. VON STINTZING, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, I: *Bis zur ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, München-Leipzig 1880 (przedruk Aalen 1978), s. 683-687; G. KLEINHEYER, J. SCHRÖDER, *Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten*³, Heidelberg 1989, s. 333.

⁴ O takim przypadku *societas leonina* Bachoff von Eht wspomina również w swoim komentarzu do Instytucji justyniańskich. Zob. Reinhardus Bachovius Echtius IC., *In Institutionum Iuris Divi Iustiniani Libros Quatuor Commentarii Theorici & Practici. Et Nova hac Editione correcti: Quibus Tum Textus Solide Explicatur, tum plurimae connexae Quaestiones ex veris Principiis Iuris accurate enodantur*, Francofurti 1643, s. 676. Podobnego zdania był również, żyjący w latach 1594-1659, przedstawiciel tak zwanej niemieckiej eleganckiej jurysprudencji Georg Frantzke (na jego temat zob. U. HESS, *Frantzke Georg*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, V, Berlin 1961, s. 357). W swym komentarzu do Pandektów dokonuje on rozróżnienia na dwa rodzaje *societas leonina*. Pierwszy przypadek ma miejsce wtedy, gdy stosownie do umowy jeden ze współników miał otrzymać cały zysk, a drugi partycypować we wszystkich stratach. Drugi, gdy współnik, który miał otrzymać cały zysk, miał też udział w stratach. W obydwu tych przypadkach lwiej spółki umowa jest nieważna i dlatego spółka nie

w przypadku szczególnym, gdy jeden wspólnik otrzymuje zarówno cały zysk, jak i ma ponosić wszystkie straty. Według Bachoffa von Echta takie uzgodnienie jest nieważne. Jednakże nie z powodów, dla których przyjmuje się nieważność tak zwanej lwiej spółki, lecz dlatego, że druga z osób zawierających umowę tej treści nie może być traktowana jak wspólnik, lecz jedynie jako pomocnik⁵. Natomiast wszystkie inne uzgodnienia, wprowadzające nierówne udziały w zysku i stratach, są przypadkami

może istnieć (*Absoluta inaequalitas duos gradus habet. I. Si ita conveniat, ut alter totum lucrum, alter totum damnum ferat. II. Si ita ut alter totum lucrum partem vero damni sentiat. Utrobique nulla pactio & societas leonina est, quae proinde subsistere non potest* [D. 17,2,29,2]. Georgius Frantzkius, *Commentarius in viginti et unum libros Pandectarum juris civilis priores* [...], Argentorati 1644, s. 452). Zauważyć jednak należy, że dla Frantzke w przypadku określanym jako *societas leonina*, zamiast spółki, która nie może wówczas mieć miejsca, dochodzi do darowizny, która jest poza zakresem pojęcia „kontrakt”, ponieważ przy każdej umowie (*contractus*) chodzi nie tylko o to, by uniknąć strat, lecz także o to, by osiągnąć zysk (a tego, w obydwu opisanych wyżej przypadkach lwiej spółki, pozbawiony jest jeden ze wspólników). I to kryterium odróżnia właśnie kontrakt od darowizny [...] *cujus causa societas iniri nequit* [...] *quia omnis contractus est non solum de damno non faciendo aut vitando sed etiam de lucro captando, in quo a donatione differt* [D. 44,7,25,1]. *Ibidem*, s. 452. Przytoczony przez Frantzke fragment Digestów pochodzi z księgi jedynej *Zasad prawnych* autorstwa Ulpianusa. Wspomniany jurysta stwierdza, że skarga z kontraktu powstaje, ilekroć zawiera się go przez wzgląd na swoją korzyść, na przykład poprzez kupowanie, sprzedawanie, oddawanie w najem, branie w najem i innych podobnych przypadkach. D. 44,7,25,1 (Ulp. 1 reg.): [...] *ex contractu actio est, quotiens quis sui lucri causa cum aliquo contrahit, veluti emendo vendendo locando conducendo et ceteris similibus* [...]. Podsumowując, dla Frantzke *societas leonina* jest nieskuteczna dlatego, że spółka jako kontrakt powinna być zawarta w celu osiągnięcia zysku, a skoro tak nie jest, nie rodzi ona skargi jako darowizna. Zob. też T. PALMIRSKI, ‘*Societas leonina*’ w poglądach niderlandzkiej i niemieckiej jureksprudenckiej okresu humanizmu, «Zeszyty Prawnicze» 20.1/2020, s. 93-94.

⁵ [...] *Inaequalitas porro alia absoluta alia limitata, & utriusque rursus species sive gradus constitui possunt: veluti conveniat primo, ut alter totum lucrum partem damni sentiat, absoluta inaequalitas & nulla societas est* l.29.§.ult.h.t.2 *ut alter totum lucrum partem damni sentiat: quae pactio itidem nulla est ex ratione d.l.29. quia non potest substitere societas, ex qua alter nunquam sentiat lucrum: neque adeo valebit pactio, ut alter solum lucrum & solum damnum sentiat, quoniam ita alter non socius sed minister futurus est. Reinhardus Bachovius Echtius, Notae et animadversiones ad disputationes Hieronymi Treutleri J.Cti. Quibus omnia à Treutlero proposita, & pro ipso & adversus*

dopuszczalnej ograniczonej nierówności. Przy czym, jak się wydaje, i tutaj istnieją pewne granice, których przekroczenie skutkuje zakwalifikowaniem umowy jako *societas leonina*. W jednym z komentarzy⁶ do Pandektów Matthäusa Wesenbecka⁷ Bachoff von Echt rozszerza bowiem zakres pojęcia lwiej spółki i obejmuje nią przypadki, w których jedna osoba ma zbyt mały udział w zysku, a jest zmuszona ponosić zbyt duży udział w stratach⁸. A więc nie tylko taka spółka może zostać nazwana lwią, w której tylko jeden ponosi straty, a nie otrzymuje nic z zysku, jak to utrzymuje w swych Pandektach Wesenbeck⁹.

ipsum, ex interpretum antiquorum præcipue opinionibus, tum ex veris iurisprudentiæ principiis evolvuntur & explicantur, Volumen prius, Heidelbergae 1617, s. 1035.

⁶ Zob. R. VON STINTZING, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, I..., s. 686 przyp. 3.

⁷ Na jego temat zob. F. WIEACKER, *op. cit.*, s. 169, 209, 218; M. AHSMANN, *Wesenbeck, Matthaeus (1531-1586)*, [w:] *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, red. M. STOLLEIS, München 1995, s. 651-652.

⁸ [...] & haec ita dici potest, cum nimia inaequalitas etiam dari possit, si quis nimis parvam habet lucri, & nimiam partem damni ferre cogitur: non tantum illa in qua alter solum damnum nullum lucrum sentit, ad hoc tantum refert Wesenbe[cius]. Et possunt utique Leoninae Societatis esse gradus. Matheus Wesenbecius, *Commentarii in Pandectas juris civilis et Codicem Justinianum olim dicti Paratitla, aucta subinde ab Arnolodo Vinnio* [...] *Cum Notis & Observationibus Reinhardi Bachovii Echitii* [...], Amstelodami 1865, s. 285 przyp. 6 (szp. 3).

⁹ Koncepcja lwiej spółki Matheusa Wesenbecka odpowiada zatem tej, o której mowa we fragmencie Digestów zawartym w D.17,2,29,2. Nieważna jest więc tylko taka umowa, zgodnie z którą jednemu ze współników przypada cały zysk, natomiast drugi ponosi w całości straty. Stąd warunkiem *sine qua non* ważnej umowy spółki jest jedynie udział w zysku każdego ze współników. Kto bowiem zawiera spółkę, chce, będąc rozsądnym, osiągnąć także zysk. W innym bowiem razie podaje w wątpliwość, jak to sugeruje Wesenbeck, swoje zdrowie psychiczne. Nie formułuje on natomiast dalej idącego wymogu, to znaczy udziału współników w stratach, chociaż zauważa, że na ogół tak właśnie jest. Podsumowując, z nierówną pozycją współników, która dyskwalifikuje umowę spółki, mamy do czynienia jedynie wówczas, gdy jeden z nich wyłączony jest od udziału w zysku, sam zaś ponosi wszystkie generowane przez spółkę straty. *Inutilis etiam societas est, si convenerit, ut quis damnum, non etiam lucrum percipiat, quam Leoninam societatem ex fabulis vocant: nam in universum cum societas contrahitur, tam lucri quam damni communio iniri debet. [...] Maximum enim est vinculum societatis, utilitatum communio* [...]. *nec qui sunt sanae mentis, contrahere velle in damnum duntaxat, non etiam ut lucrum faciant, intelliguntur. Respuenda igitur*

Widać więc wyraźnie, że w swym komentarzu Bachoff von Echt dotyka problematyki związanej z *nummus unus*, rozciągając zakres zastosowania pojęcia *societas leonina* również na przypadek, gdy jeden wspólnik otrzymuje wyłącznie minimalny udział w zysku, ale ma ponosić zbyt duży udział w stratach. Uwalnia się przez to od tradycyjnego rozwiązania – „wszystko albo nic”. Z punktu widzenia komentatora ma to jednak dobre strony, ponieważ może powstrzymać próby obejścia zakazu zawierania lwiej spółki. Słusznie wspomina o różnych poziomach (*gradus*), które może mieć lwia spółka (lwie udziały). Przy czym Bachoff von Echt nie podaje ogólnie, do kiedy udział w zysku jest prawidłowo niewielki, a od kiedy jest zbyt mały, oraz do kiedy udział w stratach jest dopuszczalnie duży, a od kiedy jest on zbyt duży. A zatem do kiedy można jeszcze mówić o niekorzystnej (dla jednego ze wspólników), ale skutecznej spółce, a od kiedy o nieskutecznej *societas leonina*¹⁰.

Na prowadzącą do nieważności *societas leonina* nierówność absolutną (*inaequalitas absoluta*), zaproponowaną przez Reinera Bachoffa von Ehta, powołuje się również kolejny przedstawiciel *usus modernum pandectarum*, żyjący w latach 1608-1672, Johann Brunnemann¹¹. W swoim komentarzu do Pandektów pisze on bowiem, że w przypadku spółki, w której na jednego ze wspólników przypada cały zysk, a drugi partycypuje we wszystkich stratach, które ona przynosi, nie tylko owo uzgodnienie, lecz cała umowa spółki jest nieważna. Powodem takiego rozstrzygnięcia jest wspomniana wyżej *inaequalitas absoluta*¹². Z drugiej

pacta tam iniqua sunt, quae non contrahunt, sed dissolvunt potius societatem ratione inaequalitatis, & pugnant cum natura, atque adeo fine huius contractus (ibidem, s. 286).

¹⁰ Pamiętać wszakże należy, że takie rozszerzenie pojęcia *societas leonina* (jako *societas nummo uno*) nie znajduje zaczepienia w żadnym z trzech zdań zawartych w cytowanym wyżej D. 17,2,29,2 i dlatego musi zostać odrzucone na gruncie rzymskiego prawa klasycznego (a także justyniańskiego). Kwestia symbolicznego udziału w zysku pojawiła się bowiem po raz pierwszy dopiero u glosatorów. Szerzej na ten temat zob. T. PALMIRSKI, 'Societas nummo uno'..., s. 424-444.

¹¹ Na jego temat zob. F. WIEACKER, *op. cit.*, s. 218; G. KLEINHEYER, J. SCHRÖDER, *op. cit.*, s. 335.

¹² *Hic de Leonina societate agitur, qua lucrum uni, damnum alteri imponitur, quam absolutam inaequalitatem Bach. vocat. d. l. & ideo non tantum ipsam pactionem sed totum contractum, nullum esse contra Gomez. tom. 2. refol. cap. 5. num. 5. tradit Hill.*

strony pamiętać należy, że niezależnie od tego Brunnemann uważa za skuteczną spółkę bazującą częściowo na darowiźnie. Nie oznacza to jednak, że w drodze wyjątku przyjmuje on ważność *societas leonina*, ale jedynie nierówny udział w zysku, niepozostający w proporcji do wniesionych wkładów. Taki przypadek ważnej spółki określa jako *societas inaequalis*, co jego zdaniem podobne jest do przypadku kupna, w którym cena nie odpowiada wartości sprzedawanej rzeczy, a zatem częściowo dokonanego *donationis causa*¹³.

in. Don. I. 13. c. 16. lit. M. Autor in C.h. t. ad L. 5. n. Johannes Brunnemannus, *Commentarius in quinquaginta libros Pandectarum. Opus Theoretico-Practicum, ab ipso Autore recognitum*, Liber XVII, Tit. II. *Pro Socio*, ad L. Si non fuerint, Lugduni 1714, s. 514. W cytowanym wyżej fragmencie Johannes Brunnemann powołuje się również na jednego z przedstawicieli niemieckiej eleganckiej jurysprudencji Oswalda Hilligera (żył w latach 1583-1619). W swoim opracowaniu głównego dzieła Hugo Donellusa za-tytułowanego *Commentarii de jure civili*, podobnie jak wspomniany jurysta, Hilliger neguje nowatorski pogląd Antonio Gomeza, zgodnie z którym nie cała umowa (lwiej) spółki miałyby być nieważna, lecz tylko porozumienie odnośnie do lwich udziałów. *Male a<utem> [...] Gomez [...] non contractum societ<atis> nullum esse sed convent<ionem> solam adjectam vitiari, re ad aequalitatem reducta*. Oswaldus Hiligerius, *Donellus enucleatus sive commentarii Hugonis Donelli de jure civili in compendium ita redacti ut verum nucleum contineat, jurisque artem, quae amplo verborum cortice in illis tecta, apertius exhibeant*, Jenae 1611, s. 1100 przyp. M (do s. 1097) = Hugo Donellus, *Opera Omnia, Commentariorum de iure civili, Tomus tertius, cum notis Osualdi Hilligeri accedunt summaria et castigationes theologicae*, Florentinae 1841, szp. 946 przyp. 12. Na temat poglądów A. Gomeza zob. T. PALMIRSKI, 'Societas leonina' w poglądach Antonio Gomeza oraz Davida Meviusa i ich odbicie we współczesnym francuskim prawie cywilnym, «Zeszyty Prawnicze» 21.3/2021, s. 127-133. Osuald Hilliger sprzeciwia się utrzymaniu takiej spółki, przyłączając się do Donellusa, który tego typu umowę uważa za nieważną w całości (*Hoc modo societatem contractam nullius esse momenti*; zob. Hugo Donellus, *op. cit.*, szp. 946). Zob. też T. PALMIRSKI, 'Societas leonina' w poglądach francuskich przedstawicieli tak zwanej eleganckiej jurysprudencji, [w:] 'Semper fidelis'. *Prace dedykowane pamięci Profesora Janusza Sondla, legendzie krakowskiego fakultetu prawniczego*, red. D. MAŁEC, Ł. MARZEC, T. PALMIRSKI, Kraków 2017, s. 289-295 (= «Miscellanea Historico-Iuridica» 17.2/2018, s. 175-188).

¹³ *Sed tamen bene notandum, si quis sciens ac volens animo donandi ita contrahe-ret societatem inaequalem, sive uniformem sive difformem, valebit Societas; nam sicut emtio pro parte donationis causa contrahi potest. Johannes Brunnemannus, op. cit., Liber XVII, Tit. II. Pro Socio, ad L. Mutius, s. 515.*

Problematyki związanej z *societas leonina* dotyka również, żyjący w latach 1619-1692, Georg Adam Struve (Struvius)¹⁴. Stwierdza on, że jeśli istnieje wyraźne porozumienie stron co do zysku i strat, należałoby zbadać, czy uderza ono w istotę umowy spółki, czy też nie. Z tą pierwszą sytuacją mamy do czynienia, kiedy ma miejsce nierówność absolutna (*inaequalitas absoluta*). Wówczas spółka nie istnieje. Takim przypadkiem jest według Struvego w pierwszej kolejności właśnie lwia spółka. Poza tym, za spółkę godzącą w istotę tej umowy i stąd nieważną uważa on także tę, w której wspólnicy porozumieli się, że jeden z nich, mimo że nie wnosi więcej pracy czy też nie bierze na siebie większego ryzyka, będzie miał udział w dwóch częściach zysku i będzie ponosił третią część strat¹⁵.

Z punktu widzenia omawianej kwestii istotne jest również późniejsze wydanie *Syntagma juris civilis universi* pod tytułem *Syntagma jurisprudentiae secundum ordinem Pandectarum*. Zawiera ono bowiem obszerne adnotacje do poszczególnych fragmentów pierwotnego wydania. Ich autor Peter Müller¹⁶ na kanwie umowy spółki objaśnia relację *contractus* (umowy) i *pactum* (porozumienia). I tak, dodatkowe porozumienia

¹⁴ Na jego temat zob. J.A. RITTER VON EISENHART, *Georg Adam Struve*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, XXXVI, Leipzig 1893, s. 677-681; F. WIEACKER, *op. cit.*, s. 219; G. KLEINHEYER, J. SCHRÖDER, *op. cit.*, s. 366; K. LUIG, *Struve Georg Adam (1619-1692)*, [w:] *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, red. M. STOLLEIS, München 1995, s. 591-592; T. REPGEN, *Struve, Georg Adam*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, XXV, Berlin 2013, s. 598.

¹⁵ *Quod si de partibus lucri & damni convenerit, distinguendum est: an pactum sit contra essentiam hujus contractus, an non? Priori casu, quando nimirum vera & absoluta inaequalitas subest, societas non subsistit. Hinc societatis coiri non potest, ut alter lucrum tantum, alter nullum lucrum, sed damnum sentiret, quae societas leonina appellatur. Iniquissimum enim genus societatis est, ex qua quis damnum, non etiam lucrum spectet. Similiter nulla est societas, in qua convenit, ut alter, qui neque plus operae contulit, neque plus periculi suscepit, duas partes lucri, & unam damni, alter unam lucri duas partes ferat.* Georgius Adamus Struvius, *Syntagma juris civilis universi*, Jenae 1668, *Exercitatio XXII: Ad Lib. XVII Digestor., Tit. II: Pro Socio*, XXXI, s. 803.

¹⁶ Na jego temat zob. J.F. JUGLER, *Beyträge zur juristischen Biographie oder genauere litterarische und critische Nachrichten von dem Leben und den Schriften verstorbener Rechtsgelehrten auch Staatsmänner, welche sich in Europa berühmt gemacht haben*, Leipzig 1779, V, s. 83-102.

dodawane do umowy spółki, w pierwszej kolejności te, które dotyczą udziału wspólników w zyskach i stratach, nie stanowią jej istoty (*substantia*), ale jedynie określają jej (dodatkową) treść (*forma accidentalis*). A zatem to do prawnej struktury kontraktu (*natura contractus*), a nie jego istoty, należy kwestia podziału zysku i strat stosownie do wkładu wniesionego przez wspólników, i dlatego udział wspólników w zyskach i stratach może zostać zmieniony w drodze nieformalnego porozumienia. Różne porozumienia na temat podziału zysków i strat są więc typowymi uzgodnieniami dodatkowymi dołączanymi do umowy spółki. Uzgodnienie wprowadzające lwi podział zysków i strat naturalnie nie pozwala na zawarcie umowy spółki, ponieważ uderza ono w jej istotę¹⁷. A zatem, używając współczesnej terminologii, prawna struktura kontraktu objęta jest swobodą umów, zaś istota kontraktu wyznacza jej granice¹⁸.

Kolejnym przedstawicielem *usus modernum pandectarum* był Wolfgang Adam Lauterbach (1618-1678), wykładający od 1648 r. na uniwersytecie w Tybindze. Jest on uważany za jednego z najważniejszych prawników tego kierunku badań w Wirtembergii¹⁹. W odniesieniu do *societas leonina* Lauterbach prezentował postawę tradycyjną, a zatem uznawał

¹⁷ *Ad formam accidentalem referentur pacta, quae contractui societatis adjiciuntur, inprimis de lucri & damni partibus. De natura enim, non de substantia contractus est, ut communicatio lucri & damni aequaliter pro contributione quantitatis sit facienda, unde & conventionem mutari potest, l. si non fuerint 29. h. t. ut enim pacta legem contractus regulariter dant [...]. Georgius Adamus Struvius, Syntagma jurisprudentiae, secundum ordinem Pandectarum concinnatum [...] Cum additionibus Peteri Mülleri, Francofurti et Lipsiae 1738, additio (a), s. 1468.*

¹⁸ Pojęcie *natura contractus* jest więc używane przez Petera Müllera w innym znaczeniu niż to, które przyjęte zostało w Instytucjach justyniańskich (I. 3,25,2: *De ille sane conventionem quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia, ad Seium duae partes damni, lucri tertia, an rata haberit conventio? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit et ob id non esse ratam habendam [...]*).

¹⁹ Na jego temat zob. J.A. RITTER VON EISENHART, *Lauterbach, Wolfgang Adam*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, XVIII, Leipzig 1883, s. 75-78; K. LUIG, *Lauterbach, Wolfgang Adam*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, XIII, Berlin 1982, s. 736-738; K. LUIG, *Lauterbach*, [w:] *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*⁴, red. G. KLEINHEYER, J. SCHRÖDER, Heidelberg 1996, s. 493.

tego typu spółkę za nieważną. Jego poglądy na ten temat znamy z dwóch opracowań wydanych na podstawie jego wykładów.

W pierwszym z nich, autorstwa Johanna Jacoba Schütza, stwierdzono jedynie, że jeden ze współników nie może ponosić całych strat lub części z nich bez partycypowania w zysku²⁰. Natomiast w drugim, wydanym przez Ulricha Thomasa Lauterbacha (syna Wolfganga Adama) rozszerzonym kompendium Lauterbach przytacza najpierw dopuszczalne *pacta inaequales*²¹. W nawiązaniu do tych dozwolonych przypadków stwierdza – co jego zdaniem znajduje uzasadnienie w D. 17,2,29,2 – że kiedy jednak zostało uzgodnione, iż jeden współnik bierze cały zysk, a drugi ponosi wszystkie straty lub część z nich bez partycypowania w zyskach, spółka jako spółka lwia nie istnieje. Wypowiedź tę, odnoszącą się wyraźnie do spółki dwuosobowej, Lauterbach uzasadnia tym, że brakuje w takim przypadku natury²² i istoty umowy spółki, mianowicie udziału w zysku²³. Jest to powszechnie używany argument. Udział w zysku stanowi zarówno naturę, jak i istotę umowy spółki i dlatego jest *conditio sine qua non* ważnej w świetle prawa *societas*.

Za nieważnością *societas leonina* opowiadał się również w swoim komentarzu do Digestów justyniańskich Johann Friedrich Böckelman (1633-1681)²⁴. Warto jednak zauważyć, że w swoich rozważaniach na ten

²⁰ [...] *non etiam quis potest omne damnum aut partem ejus absque ullo lucro in se recipere* [...]. Zob. *Compendium Iuris: Brevissimis Verbis, Sed amplissimo sensu & allegationibus universam fere materiam Juris exhibens: E Lectionibus Excellentissimi Dn. W.A. Lauterbachii, U.J.D. Quondam Prof. Primarii Tubingens. tandem Directoris Ducatus Würtembergici, & c.* Francofurti 1679, s. 228.

²¹ Zob. Wolfgang Adam Lauterbach J.Cti, *Collegii Theoretico-Practici, a libro primo Pandectarum usque ad vigesimum, Pars Prima, Editio Nova, Prioribus Correctior*, Tubingae 1726, s. 930.

²² Rozumienie pojęcia *natura contractus* przez Lauterbacha jest zatem zbieżne z tym, które przyjęte zostało w I. 3,25,2 (cyt. wyżej przyp. 18).

²³ [...] *si hoc placuerit, ut unus totum lucrum capiat, alter vero totum damnum, aut ejus partem, sine lucro, societas, tanquam Leonina (ex Apologo de Leone, asino vulpe ita dicta) non subsistit*. d. I. 29. §. 2. *Deficit enim hic natura & substantiale hujus Contractus, lucris scil. communicatio* [...]. Zob. Wolfgang Adam Lauterbach, *op. cit.*, s. 930.

²⁴ Na jego temat zob. E.J.H. STEFFENHAGEN, Böckelman, Johann Friedrich, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, III, Leipzig 1876, s. 24.

temat bierze on także pod uwagę możliwość, iż nieważnością dotknięte może być jedynie łwie porozumienie co do partycypacji w zyskach i stratach, które przynosi spółka (*pactum leoninum*). Konkluduje jednak, że nieważnością dotknięta jest cała spółka, co według niego znajduje uzasadnienie w treści D. 17,2,29,2, który to pogląd stanowi *communis opinio doctorum* (zgodne zdanie uczonych prawników)²⁵.

Również inni przedstawiciele wczesnego *usus modernum pandectarum* opowiadają się za nieważnością *societas leonina*. I tak na przykład żyjący w latach 1561-1630 Heinrich Bocer, jeden z najbardziej szanowanych profesorów prawa i autorów prawniczych w Tybindze swoich czasów²⁶, ocenia tego typu spółkę jako *iniusta pactio*²⁷. Z kolei Johann Harpprecht (1560-1639)²⁸ w swoim najważniejszym dziele – komentarzu do Instytucji justyniańskich uważa za *societati contraria* takie postanowienia co do partycypacji wspólników w zyskach i stratach, które są charakterystyczne dla łwiej spółki²⁹. Nieważność *societas leonina* na

²⁵ Q. autem an tali pacto adjecto societas nulla sit, an vero tantum pactum leoninum pro non adjecto habendum & partes ad aequalitatem reducendae sint? Aff. prius, per textum expressum in [D. 17,2,29,2]. Eaque est comm<unis> DD. opinio. Johannes Fridericus Böckelmannus, *Commentariorum in Digesta Justiniani Imp.* Libri XIX, Liber XVII, Tit. II. Pro Socio, § 11, Lugd[uni] Batav[orum] 1678, s. 567.

²⁶ Na jego temat zob. H. GÖPPERT, *Bocerus, Heinrich*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, II, Leipzig 1875, s. 759; R. VON STINTZING, *op. cit.*, s. 696-698.

²⁷ Henricus Bocerus, *Disputatio VI: De Societate. Quam [...] defendet Matthaeus Schuler*, [w:] *Disputationum iuridicarum [...] Classis prima*, Tubingae 1596, s. 8.

²⁸ Na jego temat zob. R. VON STINTZING, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, I..., s. 689-692; J.A. RITTER VON EISENHART, *Johann Harpprecht*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, X, Leipzig 1879, s. 621-623; E. NIETHAMER, *Harpprecht, Johann. Professor der Rechte. 1560-1639*, [w:] *Schwäbische Lebensbilder*, red. H. HAERING, O. HOHENSTATT, I, Stuttgart 1940, s. 234-248; C. SOLIVA, *Harpprecht, Johannes*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, VII, Berlin 1966, s. 695.

²⁹ Praeter conventiones modo expositas ex & alia, putta ut alter sociorum omne lucrum auferat, alter omne damnum solus supportet. Quae conventio, quia iniquiffirma est, & societati contraria, non valet: & leonina haec societas a Cassio iurisconsulto appellari solet. Johannes Harpprecht, *Operum tomus III. Commentarios, in librum tertium Institutionum Divi Imp. Justiniani, comprehendens*, Tubingae 1629, s. 1004.

gruncie prawa cywilnego przyjmują także Justus Meier (1566-1622)³⁰ czy też Johann Wolfgang Rosenfeld (1644-1709)³¹.

Wyłomu w postrzeganiu tak zwanej lwiej spółki jako zawsze w całości nieważnej dokonał dopiero żyjący w latach 1609-1670 David Mevius³², który postulował dokonanie rozgraniczenia pomiędzy nieformalnym *pactum*, ustalającym udział wspólników w zyskach i stratach generowanych przez spółkę, oraz samą umową spółki. W swoim dziele zatytułowanym *Commentarius in Jus Lubecense* stwierdził on bowiem między innymi, powołując się na fragment dzieła Antonio Gomeza³³, że nadmierna nierówność zastrzeżona w nieformalnym *pactum* powoduje tylko jego nieważność, nie zaś całej umowy spółki, co ma na przykład miejsce, gdy zostało uzgodnione, że jeden wspólnik otrzymuje (cały) zysk, drugi zaś ponosi straty bez udziału w zysku³⁴. Powstaje zatem pyta-

³⁰ [...] *non valet ea conventio, ut alter tantum lucrum, alter tantum damnum & nullum lucrum sentiat; haec enim ex Apologo Aesopi Leonina dicitur societas*. Justus Meier, *Collegium Argentoratense Totius Jurisprudentiae absolutum systema exhibens* [...], *Tomus primus*, Argentorati 1657, s. 974. Na jego temat zob. K. SCHULZ, *Meier, Justus*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, XXI, Leipzig 1885, s. 207; R. VON STINTZING, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, I..., s. 676-679.

³¹ *Porro hoc pactum ut unus sociorum omne lucrum, alter vero omne damnum sentiat, est invalidum l.29.§.2.h. Pugnat enim cum natura societatis, quae non nisi amicos initur: Ubi autem unus omne lucrum, alter vero nihil, sed damnum potius percepit, illi amici esse non possunt, cum unus, revera servi loco habeatur*. *Disertatio juridica de societate*, [...] *praeside DN. Georg-Adamo Struven*, Jenae 1666, Caput V, § V (strony bez numeracji ciąglej). Na jego temat zob. portal IxTheo (<https://ixtheo.de/AuthorityRecord/076712346>).

³² Na jego temat zob. R. VON STINTZING, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, II: 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts, München-Leipzig 1884 (przedruk Aalen 1978), s. 112-139; F. WIEACKER, *op. cit.*, s. 218-235; J. OTTO, *Mevius David (1609-1670)*, [w:] *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, red. M. STOLLEIS, München 1995 s. 425-426.

³³ *Quod non valet pactum, ut unus socius habeat partem lucri: alter vero totum damnum. tex. est in l. si non fueri <n>t. § Aristo. ff. pro socio*. Antonius Gomezius, *Commentariorum, variarumque resolutionum iuris civilis, communis et regis*, Tomus secundus, Francofurti 1616, *De Societate*, Caput quintum, s. 267 przyp. 5.

³⁴ *Nimia inaequalitas in societate vitiat pactum, non tamen ipsum contractum*. David Mevius, *Commentarii in Jus Lubecense libri quinque: ad explicationem ejusdem solidam* [...], Francofurti ad Moenum 1679, *Summaria* 8., s. 703; *Pactis* [...] *moderari*

nie, w jaki sposób, po unieważnieniu *pactum* zawierającego odnośne postanowienia, ustalić na nowo udziały wspólników. Wydaje się, że należy postąpić tak, jak w przypadku, w którym od początku brak umownego uregulowania tej kwestii, a zatem dokonać podziału zysków i strat po równo tak, jak jest o tym mowa w D. 17,2,29 pr.³⁵, o ile nie skłaniają do innego podziału różne wkłady wniesione przez wspólników do spółki³⁶.

* * *

Z przedstawionego wyżej przeglądu poglądów wybranych przedstawicieli wczesnego *usus modernum pandectarum* dotyczących tak zwanej lwiej spółki wynika, że przyjęli oni w zasadzie bez ograniczeń, wzorem prawa rzymskiego, nieważność tego typu umowy. Wyłomu w takim ugruntowanym postrzeganiu *societas leonina* dokonał dopiero David Mevius, który stwierdził, że nadmierna nierówność zastrzeżona w nieformalnym *pactum* powoduje tylko jego nieważność, nie zaś całej umowy spółki, co ma na przykład miejsce, gdy zostało uzgodnione, że jeden wspólnik otrzymuje (cały) zysk, drugi zaś ponosi straty bez udziału w zysku.

licet, in quibus cavendum est, ne nimis alterum sociorum laedant, alium juvent. Unde injusta & invalida haec habentur, ita tamen ut ipsa, non contractus ipse annulletur. Gomez d. cap. 5. n. 5. veluti cum convenit, ut alter lucrum, alter damnum sentiat sine lucro, quam societatem leoninam & iniquissimum conventionis genus Jctus appellat [...]. Ibidem, s. 704.

³⁵ *In dubio si pactum nihil aliud dictum reperitur, nec partes societati adjectae sunt, pro partibus aequalibue ea contracta censetur, & sic inter socios lucrum & damnum dividitur l. si non fuerint 29. pr. Ibidem, s. 704.*

³⁶ *Quod si inaequales partes societatis sint, nec sors vel opera aequaliter conferatur, pro rata illae partis aut praestitae operae division fiet lucri & damni. Aequalitas enim non Arithmetica sed Geometrica, prout unus vel alter sociorum plus minus opere & pecuniae contulerit, hic attenditur. Ibidem, s. 704.*

'SOCIETAS LEONINA' W POGLĄDACH WYBRANYCH PRZEDSTAWICIELI WCZESNEGO 'USUS MODERNUM PANDECTARUM'

Streszczenie

W XVII w. w Niemczech pojawił się nowy kierunek badań nad prawem rzymskim – *usus modernus pandectarum*. Charakteryzował się on nowoczesnym stosowaniem – utożsamianym z prawem rzymskim jako takim – Pandektów (Digestów justyniańskich). Swoją nazwę zawdzięcza on tytułowi sławnego podręcznika autorstwa, żyjącego w latach 1640-1710, Samuela Stryka, zatytułowanego *Specimen usus moderni Pandectarum*. Przedstawicielami tego nurtu w tamtym czasie byli między innymi Reiner Bachoff von Echt, Adam Struve, Peter Müller, Wolfgang Adam Lauterbach, Johann Friedrich Böckelmann czy David Mevius. A zatem ci, którzy swoją działalność prowadzili przed wydaniem wspomnianego wyżej dzieła (umownie okres ten nazywam wczesnym *usus modernus pandectarum*). W niniejszym artykule zostaną przedstawione ich wypowiedzi na temat tak zwanej lwiej spółki. Wynika z nich, że wzorem prawa rzymskiego przyjęli oni nieważność tego typu umowy. Wyłomu w takim ugruntowanym postrzeganiu *societas leonina* dokonał dopiero David Mevius, który stwierdził, że nadmierna nierówność zastrzeżona w nieformalnym *pactum* powoduje tylko jego nieważność, nie zaś całej umowy spółki, co ma na przykład miejsce, gdy zostało uzgodnione, że jeden wspólnik otrzymuje (cały) zysk, drugi zaś ponosi straty bez udziału w zysku.

THE 'SOCIETAS LEONINA' IN THE VIEWS OF SELECTED REPRESENTATIVES OF THE EARLY 'USUS MODERNUS PANDECTARUM'

Summary

Usus Modernus Pandectarum was a new trend in the study of Roman law which emerged in 17th-century Germany. It was characterised by a new approach to the Pandects, that is the Digests of Justinian, which were regarded as tantamount to the whole of Roman law. The name *Usus Modernus Pandectarum* alludes to *Specimen usus moderni Pandectarum*, the title of a famous textbook by Samuel Stryk, (Stryk, 1640-1710). Reiner Bachoff von Echt, Adam Struve, Peter Müller, Wolfgang Adam Lauterbach, Johann Friedrich Böckelmann and David Mevius, who flourished before the publication of Stryk's textbook, were some of the best-known early representatives of this trend, and I shall call this period the Early *Usus Modernus Pandectarum*. This article provides an overview of their statements on the *societas leonina* (lion partnership), showing that, by analogy to Roman law, they considered such contracts invalid. A major change in this well-established

perception of the *societas leonina* came with a statement by David Mevius, who observed that the inordinate inequality reserved for the partners to an informal *pactum* (contract) of this type made it invalid but did not invalidate the entire partnership contract, and would happen, for example, if an agreement had been made that one partner should receive all of the profit while the other sustained all the losses without sharing in the profit.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie; *societas leonina*; *societas nummo uno*; *usus modernus pandectarum*.

Keywords: Roman law; *societas leonina*; *societas nummo uno*; *Usus Modernus Pandectarum*.

Literatura

Antonius Gomezius, *Commentariorum, variarumque resolutionum iuris civilis, communis et regis*, Tomus secundus, Francofurti 1616.

AHSMANN M., Wesenbeck, Matthaeus (1531-1586), [w:] *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, red. M. STOLLEIS, München 1995, s. 651-652.

BÜRGE A., *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung*, Darmstadt 1999.

Compendium Iuris: Brevissimis Verbis, Sed amplissimo sensu & allegationibus universam fere materiam Iuris exhibens: E Lectionibus Excellentissimi Dn. W.A. Lauterbachii, U.J.D. Quondam Prof. Primarii Tubingens. tandem Directoris Ducatus Würtenbergici, & c, Francofurti 1679.

David Mevius, *Commentarii in Jus Lubecense libri quinque: ad explicationem ejusdem solidam* [...], Francofurti ad Moenum 1679.

Disertatio juridica de societate, [...] praeside DN. Georg-Adamo Struven, Jenae 1666.

Georgius Adamus Struvius, *Syntagma juris civilis universi*, Jenae 1668.

Georgius Adamus Struvius, *Syntagma jurisprudentiae, secundum ordinem Pandectarum concinnatum* [...] *Cum additionibus Peteri Mülleri*, Francofurti et Lipsiae 1738.

Georgius Frantzkus, *Commentarius in viginti et unum libros Pandectarum juris civilis priores* [...], Argentorati 1644.

GÖPPERT H., Bocerus, Heinrich, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, II, Leipzig 1875.

GUARINO A., *Diritto privato romano*¹⁰, Napoli 1994.

GUARINO A., *La società col Leone*, «Labeo» 18/1972, s. 72-77.

Henricus Bocerus, *Disputatio VI: De Societate. Quam* [...] *defendet Matthaeus Schulter*, [w:] *Disputationum iuridicarum* [...] *Classis prima*, Tubingae 1596.

HESS U., *Frantzke Georg*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, V, Berlin 1961.

- Johannes Brunnemannus, *Commentarius in quinquaginta libros Pandectarum. Opus Theoretico-Practicum, ab ipso Autore recognitum*, Lugduni 1714.
- Johannes Fridericus Böckelmannus, *Commentariorum in Digesta Justiniani Imp. Libri XIX*, Lugd[uni] Batav[orum] 1678.
- Johannes Harpprecht, *Operum tomus III. Commentarios, in librum tertium Institutionum Divi Imp. Justiniani, comprehendens*, Tubingae 1629.
- JUGLER J.F., *Beyträge zur juristischen Biographie oder genauere litterarische und critische Nachrichten von dem Leben und den Schriften verstorbener Rechtsgelehrten auch Staatsmänner, welche sich in Europa berühmt gemacht haben*, Leipzig 1779.
- Justus Meier, *Collegium Argentoratense Totius Jurisprudentiae absolutum systema exhibens [...]*, Tomus primus, Argentorati 1657.
- KLEINHEYER G., SCHRÖDER J., *Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten*³, Heidelberg 1989.
- LUIG K., Lauterbach, [w:] *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*⁴, red. G. KLEINHEYER, J. SCHRÖDER, Heidelberg 1996.
- LUIG K., Lauterbach, Wolfgang Adam, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, XIII, Berlin 1982.
- LUIG K., Struve Georg Adam (1619-1692), [w:] *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, red. M. STOLLEIS, München 1995, s. 591-592.
- LUIG K., Stryk Samuel (1640-1710), [w:] *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, red. M. Stolleis, München 1995, s. 592-593.
- Matheus Wesenbecius, *Commentarii in Pandectas juris civilis et Codicem Justinianeum olim dicti Paratitla, aucta subinde ab Arnolodo Vinnio [...]* Cum Notis & Observationibus Reinhardi Bachovii Echtii [...], Amstelodami 1865.
- NIETHAMMER E., Harpprecht, Johann. *Professor der Rechte. 1560-1639*, [w:] *Schwäbische Lebensbilder*, red. H. HAERING, O. HOHENSTATT, I, Stuttgart 1940.
- Oswaldus Hiligerius, *Donellus enucleatus sive commentarii Hugonis Donelli de jure civili in compendium ita redacti ut verum nucleum contineat, jurisque artem, quae amplo verborum cortice in illis tecta, apertius exhibeant*, Jenae 1611 = Hugo Donellus, *Opera Omnia, Commentariorum de iure civili, Tomus tertius, cum notis Osualdi Hilligeri accedunt summaria et castigations theologiae*, Florentinae 1841.
- OTTO J., Mevius David (1609-1670), [w:] *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, red. M. STOLLEIS, München 1995, s. 425-426.
- PALMIRSKI T., 'Societas leonina' w poglądach Antonio Gomeza oraz Davida Meviusa i ich odbicie we współczesnym francuskim prawie cywilnym, «Zeszyty Prawnicze» 21.3/2021, s. 127-133.
- PALMIRSKI T., 'Societas leonina' w poglądach francuskich przedstawicieli tak zwanej eleganckiej jurysprudencji, [w:] 'Semper fidelis'. Prace dedykowane pamięci Profesora Janusza Sondla, legendzie krakowskiego fakultetu prawniczego,

- red. D. MALEC, Ł. MARZEC, T. PALMIRSKI, Kraków 2017, s. 289-295 (= «Miscellanea Historico-Iuridica» 17.2/2018, s. 175-188).
- PALMIRSKI T., 'Societas leonina' w poglądach niderlandzkiej i niemieckiej juryspruden-
dencji okresu humanizmu, «Zeszyty Prawnicze» 20.1/2020, s. 85-101.
- PALMIRSKI T., 'Societas nummo uno'. Przyczynek do dziejów prawa rzymskiego na
zachodzie Europy, [w:] 'Cui bono'? Księga jubileuszowa dedykowana Profesor An-
nie Pikulskiej-Radomskiej, red. Ł.J. KORPOROWICZ, D. SKRZYWANEK-JAWORSKA,
Łódź 2020, s. 424-444.
- Reinhardus Bachovius Echtius, *Notae et animadversiones ad disputationes Hie-
ronymi Treutleri Jcti. Quibus omnia à Treutlero proposita, & pro ipso & ad-
versus ipsum, ex interpretum antiquorum præcipue opinionibus, tum ex veris
iurisprudentiæ principiis evolvuntur & explicantur*, Volumen prius, Heidelbergae
1617.
- Reinhardus Bachovius Echtius IC., *In Institutionum Iuris Divi Iustiniani Libros
Quatuor Commentarii Theorici & Practici. Et Nova hac Editione correcti: Qui-
bus Tum Textus Solide Explicatur, tum plurimae connexae Quaestiones ex veris
Principiis Iuris accurate enodantur*, Francofurti 1643.
- REPGEN T., Struve, Georg Adam, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, XXV, Berlin 2013.
- RITTER VON EISENHART J.A., Lauterbach, Wolfgang Adam, [w:] *Allgemeine Deu-
tsche Biographie*, XVIII, Leipzig 1883.
- RITTER VON EISENHART J.A., Georg Adam Struve, [w:] *Allgemeine Deutsche Bio-
graphie*, XXXVI, Leipzig 1893.
- RITTER VON EISENHART J.A., Johann Harpprecht, [w:] *Allgemeine Deutsche Bio-
graphie*, X, Leipzig 1879.
- SCHULZ K., Meier, Justus, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, XXI, Leipzig 1885.
- SOLIVA C., Harpprecht, Johannes, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, VII, Berlin 1966.
- SÖLLNER A., *Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Deutschland,
Österreich, Niederlanden und der Schweiz*, [w:] *Handbuch der Quellen und
Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, red. H. COING, II:
Neuere Zeit (1500-1800). Das Zeitalter des gemeinen Rechts, 1: Wissenschaft,
München 1976.
- STEFFENHAGEN E.J.H., Böckelman, Johann Friedrich, [w:] *Allgemeine Deutsche
Biographie*, III, Leipzig 1876.
- STINTZING R. VON, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, I: *Bis zur ersten
Hälfte des 17. Jahrhunderts*, München-Leipzig 1880 (przedruk Aalen 1978).
- STINTZING R. VON, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, II: *2. Hälfte des
17. Jahrhunderts*, München-Leipzig 1884 (przedruk Aalen 1978).
- WIEACKER F., *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung
der deutschen Entwicklung*², Göttingen 1967.
- Wolfgang Adam Lauterbach Jcti, *Collegii Theoretico-Practici, a libro primo Pan-
dectarum usque ad vigesimum, Pars Prima, Editio Nova, Prioribus Correctior*,
Tubingae 1726.